

Bátorová, Mária

Romány a novely Antona Baláža

In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech : kolektivní monografie*. Pospíšil, Ivo (editor); 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2016, pp. 19-23

ISBN 978-80-906183-3-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81598>

Access Date: 21. 03. 2025

Version: 20250314

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Mária Bátorová (Bratislava)

Romány a novely Antona Baláža

Abstrakt

Podnetom pre spisovateľa je vždy istá historická nepravosť: či je to už likvidácia cirkevných rádov na Slovensku v 50. rokoch, alebo likvidácia židovského obyvateľstva cez druhú svetovú vojnu. V oboch analyzovaných knihách vytvoril Anton Baláž fascinujúci dokument doby, realistické svedectvo zo súčasnosti, aj z histórie 20. storočia.

Kľúčové slová: poetika skrytého etického apelu, násilie, genocída, ostrakizácia, sociologické sondy, emigrácia

Abstract

Anton Baláž: Novels and Short Stories

An impulse for the writer is always some sort of a historical injustice: whether it is a liquidation of the Jewish population during the Second World War or the liquidation of religious orders in Slovakia during the 50s. In both analyzed books Anton Baláž created a fascinating document of his time, a realistic testimony of present times, as well as of the history of the 20th century.

Key words: poetics of a hidden ethical appeal, violence, genocide, ostracism, sociological, emigration

Anton Baláž je spisovateľ, ktorý momentálne na Slovensku defiluje svojím dielom a je na vrchole tvorivých síl. Od počiatku bol tento autor zaniateným hľadačom v zložitých životných situáciách, ktoré v žiadnom zo svojich diel nezjednodušuje, ale „presvetľuje“ ich. Nie nasvecuje intelektom, nie presvecuje ako cez mikroskop, aby ich ukázal rozložené a zisťoval ich podstatu z čiastočiek... Ono „presvetlenie“ pochádza z citu, diskrétného priblíženia sa, empatie, s ktorou sa blíži k ľudskej podstate, aby ju vnímal ako ucelenú, a tým jej ponechal individualitu a tajomstvo. Nazdávam sa, že táto metóda bola naposledy vlastná v slovenskej literatúre J. C. Hronskému, ktorý vo veľkých románoch spracoval osudy ľudí tak, že motívy jednotlivých osudov presahujúce jeden osud, nadobúdali všeobecnú platnosť, a tým románovú nadčasovosť problémov, ktoré sa vekmi nesú z generácie na generáciu. Anton Baláž k tejto svojej intuitívnej virtuozite pridal aj usilovnosť bádateľa v archívoch a dokumentoch. Tým sa nadčasovosť príbehov

ukotvuje v historickej pravde a vzniká tak dôveryhodná autorská výpoveď. Hneď v úvode treba povedať, že A. Baláž má s Hronským spoločnú ešte jednu vlastnosť: je to dobrý manager, ktorý vie, ako svoje dielo pretaviť do iných dimenzií umenia – povedzme filmu, divadla atď.

Na demonštráciu týchto charakteristík použijeme následne dva romány Antona Baláža. Oba romány sa odohrávajú prevažne v uliciach Bratislavy a spracúvajú aktuálne, resp. málo spracované motívy: narkomániu a milosrdenstvo v prípade románu *Nežná volavka* (Slovenský spisovateľ, 2004) a židovstvo v knihe *Portréty prežitia* (Milanum, 2014).

Román *Nežná volavka*, ktorý by mohol mať podtitul *Rapsódia o milosrdenstve* na malom priestore – v 31 krátkych kapitolách na 160 stranách – predstavuje podsvetie slovenského hlavného mesta. Strhujúci rytmus rozprávania je tvorený niekoľkými faktormi: postavy románu sú štvanci bez ustania, a to prenasledovaní aj prenasledovatelia, miesta, do ktorých autor román situuje sú pohyblivé – stanica, ulica, diskotéka, taxíky, vlaky a naproti tomu útočiská, ktoré sú len zdanlivo bezpečné – odstavené vagóny, byty – diery, „viaceré“ sledované byty donátorov, kláštory a kostoly, staré mesto, Petržalka – hrozivo neprehľadná. Paradoxne najpokojnejšie, ale aj najneistejšie je miesto – prístrešok na smeti, v ktorom bývajú dvaja žobráci so psom.

Centrálny motív, okolo ktorého autor rozkrúti kaleidoskop realistických osudov, sú peniaze. Vidiek, čo sa týka pokojnej existencie, protiváhu voči veľkomestu netvorí. Kvôli peniazom „sa hýbu“ z miesta všetky postavy: feťáci Dolly a Spidi, díleri z drogového hniezda, žobráčka Škreklaňa aj novicka Mária, ktorá rýchlo opustí dom so zväzkom peňazí – dedičstvom starej mamy Bernadety, ktorá ho zanechala pre cirkev, nie pre vlastnú rodinu. Opustí matku, aj keď si uvedomuje, ako by ju potrebovala... Mária je kľúčovou postavou, vo svojej krehkosti pevná ako diamant. Z hľadiska tejto postavy je Balážov román typ „bildungsrománu“. Ide o vidiecke dievča vychované starou matkou v láske k Bohu, ktoré je pred skladaním „večných“ sľubov a náhle sa musí konfrontovať s celkom neznámym svetom, keď vpadne do prostredia staničnej prostitúcie a feťákov. Cez podnety z tohto prostredia si uvedomuje aj spätne slová svojej spolunovicky Cecílie a jej skúsenosti s oveľa voľnejšou cirkvou v Amerike. Cez toto prostredie sa akoby znovurozhoduje, aj napriek otvorenosti starej mníšky, pre život v kláštore. Románom sa tiahne dualistický princíp napätia medzi duchom a telom. V uliciach veľkomesta túži Mária po pokoji a bezpečí, ale je so svojím presvedčením tak ďaleko a taká zrelá, že dá prednosť tomu, čo musí urobiť, ak svoje poslanie myslí vážne. Dostáva sa jej poznania, o akom netušila, zblízka vidí zúfalstvo matky, „absták“ prostitútky Dolly, zverskosť a vražednú nenávisť Albánca Mizru a všade spontánne zasahuje: na vyzývavú ponuku dá bozk lásky Dolly, Spidiho matke nechá zlatú retiazku s medailónom Matky Božej, peniaze na kaplnku dá prenasledovateľom Spidiho, aby mu zachránila život.

Poznanie sveta, ktorý bol pre Máriu dosiaľ úplne skrytý, jej len odhalí skutočnú možnosť nasledovania Krista.

Baláž je majstrovský rozprávač. Plasticky skicuje prostredie, diferencovane vyhraňuje znaky typov jednotlivých postáv, necháva prenikať rôzne cudzie prostredia – rakúskych turistov, svet Ameriky a Balkánu. Mapuje domáce prostredie a genézu postavenia jednotlivých, aj vedľajších postáv s celkom konkrétnymi osudmi. Pritom nezostáva pri vonkajšku, ale zachytáva tie najintímnejšie, podvedomé poryvy a pohnútky, ako je to v prípade Spidiho.

Balážov román nie je len zo súčasnosti, ktorej plasticnosť tvorí živý jazyk ulice či dôsledky zákonov „voľného trhu“, poznatky zo zákulisného diania oficiálnych „mocných“. Cez postavy dvoch žobrákov Jozefka a Škrekľane (paralelný k tomu je aj obraz penzistov blúdiacich v hypermarketoch) je obžalobou systému, ktorý zbadačil tisícky skromne existujúcich a pracujúcich ľudí. Cez postavu Bernadety má však román aj svoju historickú dimenziu a siaha do 50. rokov likvidácie cirkevných rádov na Slovensku. Okrem pouličného slangu má aj iný jazyk: Písma, Apokalypsy, Starého a Nového zákona. Autor dá citátom a modlitbám vhodný priestor – je to majster proporcií v štruktúre. Román má aj svoju perspektívu, strašnú víziu: množstvo ľudí urazených a ponížených, zástupy biednych.

Kniha *Portréty prežitia* je zložená z jedného románu s titulom *Krajina zabudnutia* (225 strán) a z dvoch krátkych próz *Trhlina* a *Šimon Pútnik*.

Román by mohol stáť samostatne, no s krátkymi textami sa dobre dopĺňa cez tému. Je to téma života a existencie v diaspóre, s dôrazom a podrobne spracovaná a aplikovaná na život židov. Tak ako doposiaľ vždy a v každej svojej knihe autor rieši daný problém s obrovským nasadením a empatiou, no aj použitím vecných a faktografických znalostí. Vidno, že príbeh má reálnu, z histórie a konkrétnych udalostí, časových súvislostí a administratívnych nariadení či zákonov pozostávajúcu štruktúru. Vidno tiež, že autor miesta, ktoré popisuje aj pozná, a nielen v Bratislave, ale všade, kde situuje dej – do Viedne (topografia v menšej miere ako svet postáv), Budapešti (topografia presnejšia) a Bratislavy či Izraela (minuciózny a presný miestopis, prepojený na život postáv, a tým v štruktúre aj súčasť deja).

Možno povedať, že v slovenskej literatúre niet románu, ktorý by tak podrobne zachytil a vybudoval svet židovského obyvateľstva, počnúc históriou (spomína sa rabín Chatam Sofér a miesto jeho hrobky prekryté za socializmu betónom, ktoré je dodnes druhým pútnickým miestom Židov po Múre nárekov), tradíciou, ktorú ortodoxní, t. j. veriaci Židia dodržujú a ktorá tu obsahuje nielen popis zvykov, ale aj jedál a oblečenia, s pomenovaním jednotlivých častí jedla a odevu v hebrejčine, ďalej cez postavenie mužov a žien v tradičnej, prísnej hierarchii prejavujúcej sa aj v členení priestoru synagóg, až po vysvetlenia jednotlivých významov Talmudu a knihy Zohar či zvraty hovorovej reči. Ani jeden židovský autor v slovenskej literatúre takéto priblíženie židovského sveta nepodal. Etnologická presnosť pritom neretarduje rozprávanie a neutrpel ňou ani príbeh, ktorý, ako to už u Baláza býva, má svoje napätie až do konca.

Tristné, no fascinujúco umelecky zvládnuté je vrstvenie násilia človeka proti človeku, strašné a zároveň dojemné scény v neutíchajúcich spomienkach hlavných protagonistov

románu, ktorých sa nevedia zbaviť. Kľúčový je tu paradoxne pocit viny u Miriam zato, že ako jediná z rodiny prežila genocídu, u Kalinu zato, že šikanovaný domnienkami vrchnosti poslal do transportu (nota bene posledného!) svoju rodinu a teraz výčitky utápa vo víne a hľadá vetvičku myrty, ktorou by sa prehrabal do Svätej zeme na svoju poslednú cestu. Násilie, vysídľovanie a presídľovanie počas vojny, ale aj v už mierových časoch, mimo vojnových pomerov, sťažovanie a sledovanie štátnou mocou, kontroly na hraniciach, starosť o utečencov, legálna, a predsa tajná...

Únik, sťahovanie, pohyb, mravenisko úsilia o prežitie, pokračujúci exodus, to všetko v krajine, ktorá sa spod gestapáckej čižmy dostala pod stalinskú. Maniere moci sú tu ukázané ako prepracované techniky, na životných situáciách umelca Jakuba, ktorý dostáva od štátu ateliér, je to však otvorený priestor, čiže kedykoľvek kontrolovateľný, bez intimity. Umelecký svet a svet násilia je tu v kontrapunktickom napätí.

Všetci, čo odchádzajú do Izraela a predstavujú si ho ako zasľúbenú zem, sa samozrejme mylia. A tak Miriam, ktorá sa z titulu svojho úradu stará o mnohé tisícky židovských utečencov, nakoniec spolu s Jakubom ilegálne odchádza na Západ.

Diaspóru židov charakterizuje Baláž cez postavu Neguša – židovského „bohatera“ – lámača ženských sŕdc – budovateľa kibucov a v momentálnom deji politického vyjednávača nasledovne: „*To je osud židov v diaspóre. Aby ste prežili, museli ste sa dávať prekrstovať, vybavovať si výnimky, zmeniť výzor, a teraz zasa musíte dokazovať, že ste neprestali byť židmi.*“¹

Po opustení Bratislavy však umelecký fotograf Jakub bude žiť v diaspóre: „*[...] bude zažívať všetko, čo zažívajú všetci vyhnanci.*“²

Baláž takto nikdy nie je jednostranný, cez dialógy príznačne a typologicky presne modeluje fazety spoločensko-politických názorov, neopomínajúc psychologické sondy, ktoré sa týkajú hlbokých rán v dušiach postáv, ktoré v živote uštedruje človek človeku. Jedným z takýchto motívov je ženská nahota. Autora tu možno pokladať za znalca ženskej duše, ale aj telesnosti. Celoplošne sa totiž románom tiahne motív ženskej nahoty – nútenej, spojený s výjavmi mučenia žien v koncentračných táboroch, psychického týrania pocitom bezbrannosti a vydania napospas tyranii a – dobrovoľnej nahoty, prirodzeného sklonu tela oddať sa dobrovoľne inému telu zo sympatie, túžby či lásky. Sexuálny motív je tu prepracovaný prirodzenou slovnou komunikáciou či cez reč tela, no aj medicínskymi postupmi liečenia psychoanalýzou (viedenský psychiater).

Druhým silným motívom je motív viny, stíhajúci všetky kľúčové postavy Balážových príbehov bez rozdielu. V krátkej próze *Trhlina* je nasledovný autorský komentár: „*Svedomie hryzie len spravodlivých, preto sa budú na svete diať stále rovnaké svinstvá.*“³

Virtuózne je spracovaný tento motív v próze *Šimon Pútnik*, v ktorej neveriaci žid – otec emigranta – pociťuje vinu za emigrantský osud svojho syna. Psychické

¹ BALÁŽ, A. *Portréty prežitia*. Bratislava: Milanium, 2014, s. 120.

² Ibidem, s. 231.

³ Ibidem, s. 245.

procesy rozhodovania sa pre emigráciu, strach pred colníkymi uniformami zažívaný na hraniciach (premietnutý do obrazu pokrčených a zapotených damaskových obliečok – svadobného daru – preneseného cez hranice a odovzdávaného niekde v medzipriestore na „dovolenkovom“ pobyte), utrpenie z nepochopenia v rodinách emigrantov atď., to sú fascinujúce autorské postrehy vytiahnuté priamo zo skutočnosti, ktoré vytvárajú pravdivý literárny a umelecký obraz o dejinách dvadsiateho storočia. Je to výpoveď o strašnom osude židov, ale aj o osude európskeho človeka všeobecne. Čo sa týka žánru, tu treba podtrhnúť, že krátke texty tohto autora majú viacnásobne románovú dimenziu. Spôsobuje to vypracovaná genéza postáv a retrospektívy, ktorými sa vysvetľuje súčasnosť.

Baláža ako spisovateľ a provokuje k písaniu vždy nejaká historická nepravosť: či je to už likvidácia cirkevných rádov na Slovensku v 50. rokoch, alebo likvidácia židovského obyvateľstva cez druhú svetovú vojnu.

V oboch analyzovaných knihách vytvoril Anton Baláž fascinujúci dokument doby, realistické svedectvo zo súčasnosti, aj z histórie 20. storočia, plné empatie a apelatívne zárovenň.

prof. PhDr. Mária Bátorová, DrSc.

Ústav filologických štúdií

Pedagogická Fakulta, Univerzita Komenského

Račianska 59, 813 34 Bratislava – Slovenská republika

m.batorova@mail.t-com.sk

